

Eserleri. 1. *es-Sünen**. Eser *el-Müs-ned* diye de anılır. Kaynaklarda *el-Müs-nedü'l-câmi*, *el-Câmi'u's-şahîh* adlarıyla geçen eserler de bu olmalıdır. Bab başlıklarında fikhî görüşlerini belirtmesi, bir hadisi ihtiva ettiği konulara göre çeşitli bölümlerde tekrarlaması gibi özellikleriyle *Şahîh-i Buḥârî*'yi andıran eser Kanpûr (1293), Haydarâbâd (1309), Delhi (1337), Dimaşk (1349) ve Beyrut'ta (1407/1987) basılmıştır. 2. *eş-Şulâsiyyât*. Dârimî'nin *es-Sünen*'deki üç râvili (sülâsiyyât) yirmi üç hadisin bir araya getirildiği bu eseri Abdülhamîd Şânûha *Tahricü Şulâsiyyâtî'l-Buḥârî, et-Tirmizî, İbn Mâce, ed-Dârimî* adlı kitap içinde yayımlamıştır (Beyrut 1985). Ali Rızâ Abdullah ve Ahmed Bezre de adı geçen dört sülâsiyyâta Abd b. Humeyd ile Taberânî'ninkileri de ilâve ederek altı sülâsiyyâtı bir arada yayımlamışlardır (Dimaşk 1406/1986). Bu neşirde Dârimî'nin *eş-Şulâsiyyât*'ında on beş hadis bulunmaktadı. Dârimî'nin bunlardan başka *et-Tefsîr ve Kitâbü's-Sünne* adlı iki eserinin daha olduğu kaydedilmektedir. *Hediyetü'l-ârifin*'de (I, 441) Dârimî'ye nisbet edilen *Kitâbü Şavmi'l-müsteḥâzâtî'l-müteḥayyire* onun değil Ebû'l-Ferrec ed-Dârimî'nindir (bk. Nevevî, II, 344, 459; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1434).

Dârimî hakkında, Ezher Üniversitesi'nde, Muhammed Abdullah Muhammed Adl *ed-Dârimî ve cühûdüh fi'l-ḥadis* adıyla bir doktora tezi (1973), Ümmülkura Üniversitesi'nde Seyfûrrahman Mustafa Zevâ'idü'd-Dârimî 'ale'l-Kütübü's-sitte mine'l-eḥâdisi'l-merfû'a (1397/1977), Ahmet Yıldırım da Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde *Dârimî ve Sünen*'i (1990) adıyla birer yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, *İlel (Sünen içinde)*, Kahire 1352/1968, V, 738; *el-Cerḥ ve't-ta'dil*, V, 99; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, X, 29; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 534-536; a.m.f., *A'lamü'n-nübelâ*, XII, 224-232; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, V, 294; Nevevî, *el-Mecmû*, II, 344, 459; İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İlel-i-Tirmizî* (nşr. Subhî es-Sâmerrâî), Beyrut 1405/1985, s. 45; Dâvudî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, I, 237; *Keşfü'z-zunûn*, I, 522, II, 1008, 1426, 1434, 1682; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 441; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *el-İnsâf* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1983, s. 113; Dihlevî, *Bustânü'l-muhaddişin*, s. 92; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, VI, 71; Siddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 108; Sezgin, *GAŞ*, I, 114-115; Abdülhamîd Şânûha, *Tahricü şulâsiyyât*, Beyrut 1985, s. 51-74; İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1985, s. 80-84; Kâmil Miras, "Abdullah Dârimî", *İTA*, II, 247-248; Moh. Ben Cheneb, "Dârimî", *İA*, III, 485-486; J. Robson, "al-Dârimî", *El²* (Fr.), II, 164.

ABDULLAH AYDINLI

DÂRİMÎ, Osman b. Saîd

(عثمان بن سعيد الدارمي)

Ebû Saîd Osmân b. Saîd
b. Hâlid ed-Dârimî
(ö. 280/894)

Selefiyye'nin
önde gelen temsilcilerinden,
hadis ve fıkıh âlimi.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 200 (815) yılı civarında doğduğu zikredilmiştir. Sicistanlı olup Temim kabilesinin Dârim koluna mensuptur. İlk öğrenimini Sicistan'da yaptı. Hadis tahsili için Hicaz, Şam, Humus, Irak, Küfe, Mısır, Cezîre, Horasan gibi merkezleri dolaştı. Mekke ile Medine'de beş yıl kaldıktan sonra Nişâbur'a döndü ve Herat'a yerleşti. Bir yıl Cürcân'da kaldı. Fıkıh ilmini İmam Şâfiî'nin öğrencisi Ebû Ya'kûb el-Büveytî'den, Arap dili ve edebiyatını Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbi'den, hadis ve usulünü Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medîni, Ahmed b. Hanbel gibi otoritelerden öğrendi. Kaynaklar Nuaym b. Hammâd, İshak b. Râhûye, Süleyman b. Harb, İbn Ebû Meryem ve Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe'yi de hocaları arasında zikrederler. Heratlı ve Nişâburlu birçok kişi kendisinden hadis rivayet etmiştir. Ahmed b. Muhammed b. Abdûs, Ahmed b. Muhammed el-Hirî ve Ahmed b. Muhammed el-Ezher bunlardan bazılarıdır. İbn Huzeyme de kendisinden istifade edenlerdendir. Hayatı boyunca Cehmiyye ve Kerrâmiyye'nin ileri gelenleriyle fikrî mücadeleler yaptı. Muhammed b. Kerrâm'ın Herat'tan sürgün edilmesinde rol oynadığı dikkate alınırsa onlarla fikrî mücadelenin yanı sıra siyasî çekişmeye girdiği de söylenebilir.

Dârimî Zilhicce 280 (Şubat 894) tarihinde Herat'ta vefat etti. 282 yılında öldüğü nakledilirse de bu rivayet zayıf kabul edilir. Sübkî Dârimî'den bahsederken kaynaklarda İbn Kerrâm hakkında kaydedilen bilgileri ona ait zannederek hayatına ve görüşlerine ilişkin yanlış bilgiler vermektedir (*Ṭabakât*, II, 304). Aynı yanlışlığı yapan Taşköprizâde de herhalde bu konuda Sübkî'ye dayanmıştır (*Miftâhu's-sa'ade*, II, 312).

İmam, allâme, hâfız, müctehid, Herat'ın muhaddisi gibi unvanlarla anılan Ebû Saîd ed-Dârimî hadis, fıkıh, tefsir ve akaid ilimlerinde yaptığı çalışmalarla tanınmaktaysa da onun ilmi şahsiyetinde hadisçilik ve kelâmcılık ağır basar. Her ne kadar *Kütüb-i Sitte*'de ona ait rivayet-

lere rastlanmıyorsa da Ebû Dâvûd es-Sicistânî onun hadis ilmini öğretenlerden biri olduğunu belirtmektedir. Rivayet ettiği hadisleri, hacimli bir eser olduğu söylenen, fakat günümüze ulaştığı bilinmeyen *el-Müs-ned* adlı eserinde toplamıştır. Dârimî'nin hadislere bakışını ve hadisler hakkında yapılan tartışmalara ilişkin görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür: Hadisler Kur'an-ı Kerim'den sonra dinin ana kaynağıdır. Hicrî III. yüzyılda tedvin edilmesini sebep göstererek hadislere güvenilemeyeceğini iddia etmek doğru değildir. Zira Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde yazılmış olan bazı hadis sahifelerinin varlığı bilindiği gibi özellikle Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî, İbn Uyeyne, Züheyr b. Muâviye, Hammâd b. Zeyd, Hammâd b. Seleme, İbnü'l-Mübârek gibi dinî ilimlere vâkıf olan âlimlerin rivayet ettiği hadislerin sıhhatinden de şüphe edilemez. Bir hadisin sahih olmadığı mânasının tutarsızlığından da anlaşılabilir. Hadislerin reddedilmesinin temelinde, Hz. Peygamber zamanında tedvin edilmeyişlerinin yanı sıra ortada asılsız bazı rivayetlerin var oluşu, sıfat, rûyet ve nüzûle dair hadislerin Cehmiyye ile Muattıla'nın ulûhiyyet anlayışına aykırı oluşu gibi sebepler yatmaktadır ki bunların hiçbirisi sahih hadislerin mevcudiyetini ve önemini ortadan kaldırmaz. Hadislerin Muâviye b. Ebû Süfyân zamanında kurulan Beytülhikme vasıtasıyla uydurularak veya Abdullah b. Amr b. Âs'ın Yermük Savaşı'nda Ehl-i kitaba ait iki deve yükü kitabı ele geçirip hadis diye rivayet etmesiyle, yahut çoğunun Ebû Hüreyre tarafından uydurulmasıyla meydana geldiği iddiaları ilmî dayanaklardan yoksundur. Çünkü Muâviye döneminde sözü edilen kurumun mevcudiyeti tarihî bilgilerle sabit olmadığı gibi Yermük Savaşı'nda Ehl-i kitap'tan Abdullah b. Amr'a iki deve yükü kitabın intikal ettiğine dair tarihî bir delil de yoktur; olsa bile âlim bir sahâbi olan Abdullah b. Amr'ın bunları hadis olarak Hz. Peygamber'e atfetmesi, ayrıca güvenilirliği vali tayin edilmek suretiyle Hz. Ömer tarafından tesvil edilen Ebû Hüreyre'nin de hadis uydurması düşünülemez (*Reddül-İmâm ed-Dârimî 'Osman b. Sa'îd*, s. 127-143).

Dârimî hadislere yapılan itirazlar üzerinde durarak hadislerin müdafaasına önem vermiş, diğer taraftan fıkıhta Şâfiî mezhebine bağlı âlimler arasında zikredilmesine rağmen nebîz içmeyi ve tilki eti yerneyi câiz görmemesi gibi bazı

DÂRİMÎ, Osman b. Saîd

konularda farklı görüşler benimsemiştir (Sübkî, II, 306).

Eserleri. Ebû Zür'a er-Râzî tarafından başarılı bir müellif kabul edilen Dârimî'nin akaid, hadis, fıkıh ve tefsire dair çeşitli eserler yazdığı nakledilmektedir ve bunlardan sadece üç tanesi günümüze ulaşmıştır. 1. *er-Red 'ale'l-Cehmiyye**. Dârimî'nin Allah'ın sıfatları, halku'l-Kur'an, arşın mahiyeti, âhirette Allah'ın görülmesi gibi konularda Cehmiyye ve Mu'tezile'nin görüşlerini tenkit eden bu eseri, Gösta Vitestam tarafından Köprülü Kütüphanesi'ndeki tek yazma nüshası (nr. 850, vr. 76^a-109^b) esas alınarak neşredilmiştir (Lund-Leiden 1960). Eser ayrıca Ali Sâmî en-Neşşâr ve Ammâr et-Tâlibî tarafından *'Akâ'idü's-selef* içinde de (s. 253-356) yayımlanmıştır (İskenderiye 1971). 2. *Nakzû'l-İmâm Ebî Sa'id 'Osmân b. Sa'id 'ale'l-Merisiyyi'l-Cehmiyyi'l-'anid fîme'fterâ 'alellâhi mine't-tevhîd*. Kısaca *en-Nakz 'ale'l-Merisî* veya *er-Red 'ale'l-Merisî* diye de anılan eser bazı kaynaklarda ve ayrıca nâşirleri tarafından Dârimî'nin Bişr b. Gıyâs el-Merisî'ye yazdığı bir reddiye olarak kabul edilirse de eserde müellifin kullandığı, "Sen ve imamın Bişr el-Merisî..." gibi ifadelerden (*Reddû'l-İmâm ed-Dârimî 'Osmân b. Sa'id*, s. 4, 14, 77, 137, 146, 149, 151, 156, 193-194), reddiye'nin Bişr b. Gıyâs el-Merisî ile İbnü's-Selcî'nin görüşlerini savunan Hanefî âlimlerinden birinin müteşâbih nasların te'viline dair kitabına karşı yazıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Köprülü Kütüphanesi'ndeki nüsha ile (nr. 850) diğer bazı yazma nüshalarında eserin adında "Bişr b. Gıyâs" geçmediği, sadece "Merisiyye fırkasına mensup olan kişi" mânasına "el-Merisî" kelimesi yer aldığı halde (bk. *'Akâ'idü's-selef*, s. 459, 465) kitabı yayımlayanlar bu kelimeyi Bişr b. Gıyâs el-Merisî diye yorumlayarak adına ilâvede bulunmuşlardır. İlk defa 1358'de (1939) Kahire'de yayımlanan eser, Muhammed Hâmid el-Fikî tarafından *Reddû'l-İmâm ed-Dârimî 'Osmân b. Sa'id 'alâ Bişr el-Merisî el-'anid* (Beyrut, ts.) adıyla, Ali Sâmî en-Neşşâr ve Ammâr et-Tâlibî tarafından da *'Akâ'idü's-selef* içinde (s. 357-565) aynı adla yayımlanmıştır (İskenderiye 1971). 3. *Târîhu 'Osmân b. Sa'id ed-Dârimî 'an Ebî Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'in fî tecrîhi'r-ruvât ve ta'dilihim*. Zehebî'nin *Sü'âlât 'anir-ricâl li-Yahyâ b. Ma'in* diye bahsettiği bu kitap, Dârimî'nin cerh ve ta'dil yönünden hadis râvilerinin durumları

hakkında sorduğu sorulara Yahyâ b. Ma'in'in verdiği cevaplardan ibaret olup Ahmed Muhammed Nurseyf tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1400).

Kaynaklarda Dârimî'ye atfedilen diğer eserler de şunlardır: *el-Müsned*, *Ahkâmü'l-Kur'an*, *el-Ef'ime*, *er-Red 'ale'l-Kerrâmiyye*.

BİBLİYOGRAFYA :

Dârimî, *er-Red 'ale'l-Cehmiyye* (nşr. Gösta Vitestam), Leiden 1960, nâşirin önsözü, s. 45-57; a.mlf., *Reddû'l-İmâm ed-Dârimî 'Osmân b. Sa'id 'ale'l-Merisî el-'anid* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî), Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye) nâşirin önsözü, ayrıca bk. tür.yer.; *'Akâ'idü's-selef*, s. 253-356, 357-565; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 153; Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmü'l-hadîs*, s. 80-81, 130; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, XVI, 92-93; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, II, 621-622; a.mlf., *'İlmü'n-nübelâ*, XIII, 319-326; Sübkî, *Tabakât*, II, 302-306; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 312; Sezgin, *GAS*, I, 600-601.

ABDULLAH AYDINLI

Akaide Dair Görüşleri. Dârimî hadis ve fıkıh ilimlerinin yanı sıra akaidle de yakından ilgilenmiş ve bu konuda döneminin itikadî tartışmalarını yansıtan eserler yazmıştır. Onun belirttiğine göre Hz. Peygamber başta olmak üzere ashap ve tâbiînün âlimleri, bâtil inançlara sürüklenebilecekleri düşüncesiyle müslümanların Allah'ın sıfatları konusunda tartışmaya girmelerini yasaklamışlar, bu sebeple de ilk asırda müslümanlar arasında itikadî ihtilâflar ortaya çıkmamıştır. İslâmiyet'in hızla yayılmasından sonra hükümranlıklarını kaybeden çeşitli dinlere mensup İslâm düşmanları, ashap neslinin tükenmesinin ardından tâbiînün ileri gelen âlimlerinin de azalmasından faydalanarak müslümanları bâtil inançlara sürüklemek gayesiyle itikadî konularda yeni görüşler ileri sürmeye başlamışlar, bu çevrelerden etkilenen Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvân gibi bid'atçılar özellikle ilâhî sıfatların ve Kur'an-ı Kerim'in te'vil edilmesine dair yeni görüşler ortaya atmışlardır. Ancak bu görüşler Kur'an'a, sünnete ve ashabın benimsediği akaid esaslarına tamamen aykırı düşmektedir (*er-Red 'ale'l-Cehmiyye*, s. 4-5).

Dârimî, itikadî esasları akilî delillerle teyit etmeye önem vermekle birlikte itikadî konularda nasları dikkate almaksızın sadece akla başvurulmasını veya akilî bazı mülâhazalarla nasların te'vil edilmesini zaruri gören kelâmcıları şiddet-

le eleştirmiştir. Zira ona göre akıl yoluyla idrak olunacağı kabul edilen konular (ma'kulât) insanların üzerinde ittifak edebildikleri hususlar değildir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de işaret edildiği üzere (er-Rûm 30/32) her fırka kendi felsefesinin doğru olduğunu öne sürmekte ve karşı görüşü tenkit etmektedir. Bu sebeple hangi akilî ilkenin doğru olduğunu belirlemek için dahi naslara başvurulması gerekir (*Reddû'l-İmâm ed-Dârimî*, s. 86, 121; *er-Red 'ale'l-Cehmiyye*, s. 57). Te'vil ise bir konuda çeşitli ihtimallerden biri tercih edilerek yapıldığından zan ifade eder. Ancak zannî bilgiye dayanmak suretiyle itikadî bir ilke vazedilemeyeceği gibi te'vile konu teşkil eden kelimelere her zaman aynı mânayı vererek anlamlı hükümler çıkarmak da mümkün değildir. Bu sakıncalarından ötürü te'vil itikadî konularda mutlak geçerliliği olan bir metot değildir (*Reddû'l-İmâm ed-Dârimî*, s. 175-181).

Dârimî'nin Cehm b. Safvân, Bişr b. Gıyâs el-Merisî, İbnü's-Selcî ve diğer bazı âlimleri tenkit etmek maksadıyla reddiye tarzında yazdığı eserlerinden öğrenilen itikadî görüşleri daha ziyade, Cehmiyye ve Muattıla grupları tarafından inkâr edilen ilâhî sıfatlar ve ulûhiyyet konuları etrafında toplanır. Onun bu konularla ilgili görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür:

1. **Ulûhiyyet.** Cehmiyye'nin iddia ettiği gibi Allah duyularla idrak edilemeyen sonsuz ve sınırsız bir varlık değil aksine duyularla idrak edilebilen sınırlı bir varlıktır. Zira Kur'an'da Allah'ın Hz. Mûsâ ile vasıtasız olarak konuştuğu bildirildiği gibi âhirette de onun müminlerle konuşacağı ve onlar tarafından görüleceği haber verilmiştir (en-Nisâ 4/164; Âl-i İmrân 3/77; el-Kiyâme 75/22). Keyfiyeti ne olursa olsun "görmek" ve "konuşmak" bir varlığı duyularla idrak etmenin en belirgin şeklidir. Duyularla idrak edilemeyen varlık hâricte mevcut bir "şey" değil sadece zihinde mevcut bir "lâ şey"dir ki bunun fiilen mevcut bir varlığı ifade etmediği açıktır. Allah Teâlâ ise zâtını "asla helâk olmayan şey" diye vasıflandırmıştır (el-Kasas 28/88). Bu husus O'nun zihnin dışında fiilen mevcut olan gerçek bir varlık olduğunu gösterir. Hâricte mevcut olan her şeyin bir sınırının ve bazı sıfatlarının bulunması aklen zorunludur. Rahmânın arşa istivâ ettiğini, gökte olanın (Allah) insanları yerin dibine çeirebileceğini veya başlarına taş yağdı-